

„Požiūris į likusiuosius 1975-1980m.“

Įvadas

Sąlyginis „dviejų Lietuvių“ atsiradimas po Antrojo pasaulinio karo – didesnės tautos dalies, likusios krašte, bei mažesnės, pasitraukusios anapus Atlanto, sukūrė ir dvi istorijas. Kalbėdami apie XX amžiaus antros pusės periodą brėžiame brūkšni tarp sovietmečio Lietuvos istorijos įvykių ir išeivijos istorinės minties raidos. Tie patys žmonės, kažkada dalinęsi gatvėmis bei kiemais viename mieste, ar kaime, dabar atsidūrė skirtingose pasaulio dalyse, kalbėjo ta pačia kalba, tik kitomis prasmėmis, kas turbūt dar svarbiau, įgijo kardinaliai skirtingas patirtis, ėmė mąstyti skirtingomis mintimis bei jausti skirtingas jausenas.

Visgi tokio neatitikimo atsiradimas nesumažino ryšių tarp dviejų tos pačios tautos dalių. Rūpestis vieni kitais, kovos už laisvę leitmotyvas tarpusavio santykiuose išliko ir vienu ir kitų mintyse bei širdyse, tik neretai buvo įvairiai iškraipomas laiko ir vietos primestų aplinkybių ar net atskirų asmenų galvojimū.

Prabėgus keliems dešimtmečiams nuo Lietuvos okupacijos, viltys tapti laisviems vis labiau blėso, informacija iš tėvynės, pasiekdavusi vakarietiškojo pasaulio krantus (dažnai propagandinio pobūdžio ir todėl dezinformuojanti) tas viltis dar labiau paskandindavo netikrumo ir abejonių vandenyne. Vieniems daugiau, kitiems mažiau sava tapusi svetima aplinka su skirtingomis taisyklėmis, bruožais, ypatumais privertė perkainoti vertybes bei koreguoti požiūrius. Nostalgiškas, o gal idiliškas Lietuvos paveikslas, kupinas prisimintinų praeities vaizdų dažnai iš pačių geriausių gyvenimo metų, artumo bei savumo jausmas po truputį deformavosi.

Šio darbo tikslu pasirinktas požiūrio į likusiuosius aspektas, siekiant pasigilinti į pačio požiūrio formavimosi ypatumus, įtakas jo raidai, lemiamus lūžio momentus, jei tokie fiksuotini. Nagrinėjant problemą pasitelkta politinė analizės priзмė, todėl tyrimo orientacija labiau krypsta į visuomeninius, politinius reiškinius – politinės kultūros Lietuvoje nusakymą, sovietinės sistemos apraiškas ir jų vertinimus. Chronologiniai rėmai – 1975-1980m.

Reikia paminėti, jog tyrime panaudota „Akiračiuose“ publikuota medžiaga. Toks sprendimas pasirinktas turint omenyje platų mėnraščio žvilgsnį į išeivijos politinio veikimo spektrą (intensyviai polemizuojant su išeiviška spauda), aktyvų domėjimąsi Lietuvos reikalais, svarų įnašą „požiūrio į likusiuosius“ formavime. Mėnraštis, gana greitai susiradęs patikimą vietą išeivijos spaudos lentynėleje ir sėkmingai plėtojęs pradėtą diskusiją dėl aktyvaus santykio su tėvyne, ilgainiui ėmė „užkabinti“ gilesnius iš tos problemos plaukiančius klausimų klotus, tokius kaip objektyvus sovietinės informacijos vertinimas, efektyvios išvalgos komplikuoto komunistinio pasaulio definicijose, ateities Lietuvos modelio kūrimas ir kt.

Platesniam įvadui į nagrinėjamą problemą, norėusi kiek išsamiau pasižiūrėti, kaip išeivijos atstovai sprendė santykių su kraštu dilemą, atsiradusią pakilus „geležinei uždangai“ ir užsimezgdus galimybei bendrauti su okupuota Lietuva ir kartu pabandyti interpretuoti, kaip ryšiai su Lietuva galėjo įtakoti požiūrį į likusiuosius. Nuo 6-tojo dešimtmečio pradžios (po Stalino mirties) minimaliai atšilus atmosferai Sovietų Sąjungoje atsirado galimybės pirmiesiems, išimtinai privatiems kontaktams tarp likusiųjų Lietuvoje ir išeivių, pasitraukusių iš Lietuvos po Antrojo Pasaulinio karo. 1958m. JAV ir Sovietų Sąjungai pasirašius sutartį dėl taip vadinamųjų kultūrinių mainų programos, prasidėjo iki tol visiškai izoliuotų tautos atšakų bendravimas.¹ Penkiolikos metų laikotarpis, palikęs kaip reta daug trauminių patirčių tiek vienai, tiek antrai pusei, išeiviškame pasaulėlyje subrandino vaisių – rezervuotą nuostatą okupuotos tėvynės atžvilgiu. Požiūris į likusius Lietuvoje, pradinėje fazėje buvo formuojamas remiantis sentimentais, nostalgija nepriklausomos Lietuvos laikotarpiui bei po Antrojo pasaulinio karo ištikusios kraštą sovietinės okupacijos sąlygota antikomunistine nuostata. Tokių minčių pasėkoje susigulėjo iš dalies fanatiškas įsitikinimas, jog bet koks bendravimas ar bendradarbiavimas su okupuota Lietuva, o kartu ir su sovietine imperija gali turėti vien negatyvias pasekmes išeivių kovoje už Lietuvos laisvę. Savęs ir tėvynės izoliacija tapo apsauginiu skydu santykyje su kenkėjiška bei traumuojančia komunistine propaganda. Kaip pažymi D. Dapkutė, dar šeštame

¹ D. Dapkutė. *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genėzė*. V., 2002. P. 255.

dešimtmetyje, išeivių spaudoje vyravo išimtinai neigiama informacija apie Lietuvą, žeidusi ir taip dar gyvai tragediją jutusią egzilų psicho-emocinę būseną.²

Komplikuojantis atsiradusiai galimybei bendradarbiauti su Lietuva, suvokiant tokios ideologiškai – principinės laikysenos ribotumą pagrindinių tikslų atžvilgiu, ilgainiui atsirado provokatorių, pasiryžusių pažvelgti į problemą kitu kampu – „panorusiems dar kartą žvilgtretėti į Lietuvą, kad ir nepatogiomis sąlygomis, kad ir nemaloniuose aplinkybėse, bet dabar, o ne kada nors pomirtiniais laikais”.³ Pastarasis galvojimas reflektavo aktyvaus santykio su kraštu idėją, atveriančią platesnes galimybes išeivijos pasirinktame veikimo kelyje. Kartu tai turėjo lemiamos įtakos ir požiūrio į likusiuosius evoliucijoje.

Tokia pozicijų diferenciacija suformavo dvi priešingas stovyklas – sąlyginai įvardijamas kaip konservatorius ir revizionistas. Ir nors toks suskirstymas labiau būtų priimtinas nagrinėjant ryšio su kraštu klausimą (patys išeiviai jautėsi įstrigę tarp šių stovyklų), norėjęsi pasitelkti tą patį kriterijų diferencijuojant ir šiame darbe aptariamą klausimą. Dviejų nuomonių kolizija formavo ir tam tikrą atskirtį pažiūrose į Lietuvą, pagrindinėse jų tendencijose, kurios neišvengė priklausomybės nuo minėtos ryšio su Lietuva dilemos, tačiau bet koku atveju, absoliutinti šio dalyko negalima.

Pereinant prie konkrečių veiksmų išeivijos politinėje arenoje, reikia paminėti 1966m. pasirašytą Clevelando rezoliuciją, kurioje baimių ir grėsmių įtakota išeivijos dalis nevienareikšmiškai pasisakė prieš ryšius su Lietuva palaikymą. Jos iniciatoriais laikytinos tokios egzilinės organizacijos kaip Vyriausias Lietuvos išlaisvinimo komitetas (VLIK), Pasaulio lietuvių bendruomenė (PLB), Amerikos lietuvių taryba (ALT) ir Lietuvos laisvės komitetas (LLL).⁴

Priešingoje barikadų pusėje su S. Kairio „Darbo“ vedamajame suformuluotu šūkiu „Visu veidu į Lietuvą“ stovėjo liberaliau nusiteikę išeivijos atstovai. Nesutikdama su Clevelande pasirašyto dokumento nuostatomis, dalis jų inicijavo naujo periodinio leidinio atsiradimą – 1968m. Čikagoje buvo pradėtas leisti „Akiračių“ mėnraštis, leidėjų teigimu, dėl to, kad jų minčių tuo metu daugiau nebuvo kur atvirai išsakyti,¹ pasisakė už ryšių su kraštu būtinumą. Panašiu keliu pasuko dalis išeivijos periodikos – „Darbas“, „Metmenys“.

Vertinant bei interpretuojant „Akiračių“ darbą norisi išskirti vieną pagrindinių jo principų – siekiant išmintingiausio sprendimo, reikia kuo tiksliau žinių iš Lietuvos.⁶ Užsiangažuota išmintingo leidinio pozicija įpareigojo iniciatorius atsiverti revizionistinėms tendencijoms, tiesa, labiau būdingoms liberalios laikysenos atstovams.

Tęsiant temą ir įdėmiai sekant įvykius, galime pastebėti, jog jau aštunto dešimtmečio viduryje išeivijos politiniuose sluoksniuose ryšių su Lietuva diskusijoje viršų pradeda imti liberalioji - revizionistinė srovė. Tą fiksuoja 1975m. sausio mėnesio „Akiračių“ vedamasis „Palaidoti draudimai“. Jame aprašoma 1974m. spalio 26-27d. White Plains prie New Yorko vykusio Lietuvos išlaisvinimo darbo konferencija, kuri pradėjo tirpdyti Clevelando rezoliucijos ledus santykių su tėvyne atžvilgiu.⁷ Nuo šiol turėjo būti vadovaujama nuostata, kad „laisvojo pasaulio lietuviams tikslinga puoselėti ir plėsti ryšius su pavergtoje Lietuvoje gyvenančiais tautiečiais išeivijos tautiniam tapatumui su tauta išlaikyti ir solidarumui su ja ugdyti“.⁸ Padažnėjus kontaktams tarp išeivių ir likusiųjų Lietuvoje – buvo organizuojamos turistinės kelionės į Sovietų Sąjungą, Vilniaus universitetas rūpinosi lituanistikos kursais išeivių vaikams, pamažu ėmė kauptis „korektiškesnis“ žinių bagažas, leidžiantis naujai interpretuoti esamą padėtį gimtajame krašte. Vienas iš tėvynės lankymo naudingumo koeficiento kriterijų buvo tautinis sąmoningumas tiek pačių išeivių (ypač tai lietė Lietuvos nemačiusią jaunimo generaciją), tiek pasilikusiųjų tarpe, pastariesiems parodant rūpestį Lietuvos likimu.⁹ tačiau išdrįstume teigti, jog V. Rastenis buvo tas asmuo, kuris sudėliojo esminius taškus ant I argumentacijoje, dėl kontaktų su Lietuva būtinumo: „Kaip jie menkai temato (*likusieji*, K. M.), kas dedasi užsieniuose, taip menkai ar dar menkliau išeivija mato, kas dedas Lietuvoje, o ypač negali matyti kaip tik to, kas svarbiausia krašto ateities planavime. Būtent, išeivijoje tėra labai nedaug – ir tik tirštai migloto supratimo apie Lietuvoje įvykdytus ūkinius, teisinius, socialinius, demografinius pakitimus, ypač apie jų

2 D. Dapkutė. *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. V., 2002. P. 145.

3 V. Rastenis. Keliuoninko liežuvis//*Akiračiai*. 1976m. Nr.8. P. 11.

4 L. Šimutis. *Amerikos Lietuvių Taryba*. Chicago, 1971. P. 342.

1 Po dešimties metų – „Akiračių“ prasmė//*Akiračiai*. 1978m, Nr.9. P.14.

6 E. Vaišnienė. Kam tarnauja neteisybė?//*Akiračiai*. 1975m. Nr.6. P.14.

7 Palaidoti draudimai//*Akiračiai*. 1975m. Nr.1. P.1.

8 A. Daugvydas. Netrukdykime jaunimo bendravimo//*Akiračiai*. 1975m. Nr.9. P. 11.

9 S. Garšva. Keikiu likimą ir ilgiuosi Vilniaus//*Akiračiai*. 1977m. Nr.2. P.2.

poveikį žmonėms. Dar miglotas supratimas – dažnai net visiškai nesuvokimas – išeivijoje viešpatauja apie įvairių dabartinių Lietuvos žmonių sluoksnių mentalitetą.”¹⁰ Nuo tada, ryšių su kraštu problemą galima būtų apibūdinti kaip abipusiškos naudos paiešką.

Revizionistų apsisprendimą grindė racionalūs, kiek galima labiau atsiriboję nuo trauminės išeivijos patirties galvojimai. Nebijodami kontaktuoti, aktyviai domėdamiesi esama situacija sovietinėje Lietuvoje, drašiai, be išankstinių pasaulėžiūrinių ar kitokių nuostatų (bent jau kiek galima sąmoningai nuo jų atsiriboti) susidurdami akis į akį su pačiu kraštu ar suvalkietiškai šykščia lietuviška informacija, kurios didesnė dalis kaip nebūtų gaila, buvo propaganda, jie gebėjo susivokti, buvo gerai informuoti bei galėjo rasti atitinkamai išsamesnius ir tikslesnius atsakymus lietuviškos problematikos klausimuose. Toks nusistatymas įtakojo labiau protu, nei emocijomis pamatuotą, požiūrio į Lietuvą formavimą.

Dar vienas veiksnys, papildęs ir taip sudėtingą išeivijos politinės minties raidą tėvynės atžvilgiu, buvo, aštuntajam dešimtmečiui priskirtinas emigracijos iš Lietuvos protrūkis. Naujoji emigrantų banga su A. ir J. Jurašais, A. Štroma, T. Venclova priešakyje, ištrūkę iš geležinės uždangos gniaužtų, suteikė antrą kvėpavimą visai lietuvių išeivijai JAV, pažerdami žiupsnį pačios naujausios informacijos iš komunistinės tvirtovės. „Šviežienos“ banga, pateikdama realias sovietinės visuomenės definicijas, keitė ir išeivijos požiūrį, ypač aktyviau besidominčių. L. Mockūnas šia tema yra pasakęs: „Grįžtam vėl ten, kur buvome prieš 30 metų”.¹¹ „Atvykę iš Lietuvos ir jos sąlygas geriausiai pažįstą lietuviškieji disidentai (Ženklys, Štromas, Venclova ir kiti) ragina jau dabar pradėti formuluoti Lietuvos ateitį ir to darbo siūlo imtis išeivijai, nes Lietuvoje šiuo metu bet koks organizuotas šių klausimų nagrinėjimas neįmanomas ir pavojingas.”¹² A. Štromas, kalbėdamas apie Sovietų Sąjungos nestabilumą bei artėjančius lemtingus pokyčius (Lietuvai tame tarpe taip pat) ragino intensyviau ir didžiai susikaupus domėtis Lietuvos problemineis klausimais, ir kartu visa tai projektuoti į ateitį kuriant posovietinės visuomenės koordinavimo projektus, nes, jo nuomone, Lietuvai labiausiai bus reikalinga pagalba valstybės atstatymo, o ne išilaisvinimo darbuose. Tokios optimistinės „svajonės”, neretai išeivijoje vertintos gana rezervuotai, kartais net pašaipiai, visgi turėjo įtaigią galią. Tas matyti iš konfrontacijos dėl ryšių su Lietuva sumažėjimo, fiksuojamo persiorientavimo iš vienos barikadų pusės į kitą - A. Maceinos atvejis, aprašytas „Akiračiuose“. A. Štromo kalbų apie greitą Sovietų Sąjungos griūtį įtakotas VLIK’as nutarė imtis aktyvių veiksmų kuriant atstatomuosius projektus, o tai reiškė naują susidomėjimo Lietuvos reikalais bei analizės bangą.¹³

* * *

Atkartojant M. Urbaičio, šiuolaikinio Lietuvos kompozitoriaus išsakytą mintį, kuri skambėjo maždaug taip: „Mes su sava patirtimi esame turtingesni“, norėtuši paklausti išeivijos, o ką gi jie galvoja apie sovietinę lietuvišką patirtį? Ar jie matė Lietuvoje pažangą, o gal tik totalų regresą po 30 komunistinės priespaudos metų?

V. Rastenis šiuo klausimu taip rašė: „Simplicistiška Lietuvos gyvenimo reiškinų interpretacija ir dabar dar gyvena „tarp mūsų“. Mat, lengviausia ir paprasčiausia visas girdimas tenykštes negeroves aiškinti, kaip vien tik pasekmę sovietinės valdžios piktybiškos aistros viską Lietuvoj žaloti ir naikinti. Šūviai į priešą iš to išeina trunkūs, bet toli gražu ne visada taiklūs.”¹⁴

Taipogi kultūrinio šoko, apibūdinamo kaip „kur dingo dora, neprisitaikėliška, nevagianti, neprasigėrusi Lietuva“, aidai vis dar buvo atkartojami, ypač konservatyvesniuose sluoksniuose, kur „tautinės drausmės“ instancijos griežčiau saugojo savo lietuviškąjį tapatumą (pabrėžtinai lietuviškumo išsaugojimas neretai virsdavo tikėjimu, jog išeiviai esą tautiškai skaidresni už likusiuosius) bei mažesnio informuotumo. Toks realybei neadekvatus lietuviško paveikslas piešimas bei tautiškumo kulto suformavimas išeivijoje atsiliepė ir prizmei, per kurią buvo žiūrima į Lietuvą – sovietinė Lietuva negalėjo būti tas išsvajotos tėvynės pavyzdys, kuriuo būtų akiai sekama, tokiu mirazu buvo laikoma nepriklausoma Lietuva. Krašto pažangos rodiklis taipogi buvo paveiktas nusistatymo, todėl negali būti laikomas objektyviu.

Greta supaprastinto žvilgsnio į Lietuvą, atsiribojant nuo psichologinių jausenų ilgainiui atsirado noras matyti Lietuvą tokią, kokia ji buvo, keitėsi ir tikslai – pažinti, suprasti, teisingai interpretuoti tapo siekiamybe.

10 V. Rastenis. Nesitikėkite, nes apsilvilsite//*Akiračiai*. 1976m. Nr.1. P. 4.

11 Esminiai klausimai//*Akiračiai*. 1978m. Nr.10. P. 3.

12 K. Žeimis. Nusovietintos Lietuvos problemos//*Akiračiai*. 1978m. Nr.8. P.4.

13 K. Žeimis. Tarka tautai ir valstybei//*Akiračiai*. 1980m. Nr.1. P.1.

14 V. Rastenis. Atšipusiais kardais žvanginimas//*Akiračiai*. 1975m. Nr. 4. P. 10.

Nepretenduoju į išsamią politinės, ekonominės, socialinės bei kultūrinės sovietinės Lietuvos analizės pateikimą, norėčiau išskirti keletą pačių bendriausių sovietizuotos visuomenės buožių (apsiribojant politikos ir ūkio sferomis), atpažįstamų vakarietiškame išeivijos pasaulyje.

Visų pirma, norėčiau pastebėti, jog informacijos apie Lietuvą išskaitymui turėjo būti atitinkamai pasiruošta. Sovietinio gyvenimo taisyklių įsisavinimas, mentaliteto suvokimas, retorikos ir ezopinės kalbos šifravimas – visos šios priemonės buvo reikalingos teisingai pamatyti ir įvertinti reiškinius, vykstančius tenai, už “geležinės uždangos”. Kaip T. Venclova atsakydamas V. Trumpai yra rašęs: “ (...) ne aš vienas pastebėjau, jog Vakarų intelektualas, nepagyvenęs su mūsų piliečio pasu, čionykštės situacijos praktiškai neįstengia suprasti”.¹⁵

Pereinant prie konkrečių požiūrių ir apibūdinant politinę sritį fiksuojamas nuomonės apie komunistinės sistemos netvirtus pamatus, griaujamus disidentinio judėjimo bei tyliosios rezistencijos pastangomis, plitimas. Susikompromitavęs partinis aparatas, gimdė nepasitikimą visuomenėje, kai komunizmas jau buvo praradęs savo ideologinį patrauklumą. Sovietinės santvarkos išsigimimas, inertiškas pobūdis bei opozicijos valdžiai stiprėjimas buvo gerai suvoktas anapus Atlanto, dar ir todėl, kad panašiomis išvalgomis dalijosi ką tik iš sovietinės izoliacijos kameros ištrūkę emigrantai.¹⁶

Nacionalizmo, kaip svarbaus sistemą griaujančio faktoriaus egzistavimas, taipogi diagnozuotas. Pastebima, jog tautinės aspiracijos neretai susimaišę su antirusišku, ar net antisovietiniu prieskoniu (dėl priverstinės rusifikacijos, sistemos vykdomo ūkinio išnaudojimo) tačiau išlaikiusios mobilizuojančią galią bei esminį tikslą: “ (...) nežiūrint slopinimų ir persekiojimų, nepriklausomybės idėja tautoje tebėra gyva. Sovietų Sąjungoje, taigi ir Lietuvoje, kiekvienu metu galima laukti režimo susmukimo ir iš to sekančių pasikeitimų.” Išeivija Lietuvoje matė revoliucinį potencialą, kuris galėtų išvesti tautą pro sovietinio kalėjimo vartus į laisvąjį pasaulį. Galvojuose, kad kraštas savarankiškai pajėgus pakeisti savo nepavydėtiną padėtį, yra bene geriausiai iliustruojamas tikėjimas tautiniu sąmoningumu lietuvių tautos kamiene, sovietinėje Lietuvoje, kitaip pasitikėjimas tėvyne. Nors kartais pasitaiko ir atsargesnių vertinimų – E. Finkelšteinas, Izraelyje gyvenantis išeivis iš Lietuvos perspėja apie pragaištingą naujojo lietuviško elito poveikį: “Labai daugelis patikėjo, kad, jeigu vadovavimą Lietuvoj perims patys lietuviai, tai tas automatiškai reikš poslinkį į gerą visose gyvenimo ir veiklos srityse, o kai kas netgi patikėjo, jog tai bus apčiuopiamas žingsnis į nepriklausomybę”.¹⁷

Greta to, išeiviai Lietuvoje stebi intensyvų domėjimąsi vakarietišku pasauliu, jo propaguojamomis vertybėmis – demokratine santvarka, liberalia pasaulėžiūra ir pan. - juk dažniausiai sutinkama prognozė ateities Lietuvos atžvilgiu buvo tokia: “Neabejotina, kad būsimosios nusovietintos Lietuvos santvarka bus demokratinė.”¹⁸, todėl tokių vertybių eksportavimas tapo vienu iš išeivijos misijos sudedamųjų komponentų.

Nukreipiant žvilgsnį į ūkinės sferos pristatymą, reikia paminėti, jog išeivija pakankamai objektyviai atliko vertintojos darbą. Pramonės plėtra, naujos statybos, žemės ūkio vystymasis, aplinkos bei kultūros objektų apsauga, visa tai neliko nepastebėta ir tuo pasidžiaugta, tačiau progreso eigoje išryškintos ir negatyviosios jo pusės, kas galbūt galėtų leisti pavadinti dalinai progresyvų reiškinį “šlubuojančia pažanga”. Nekokybiškai atliktas darbas, nuolatos vėluojantys penkmečio planai, neadekvačių pramonės šakų vystymas Lietuvoje,¹⁹ neretai net ir technologinio atsilikimo fiksavimas²⁰ - tai pagrindiniai priekaištai sovietinei planinės ekonomikos sistemai. Rūpesčių kėlė ir Lietuvos visuomenės būsena – didėjantis alkoholizmo pavojus,²¹ demografinių rodiklių raida,²² taip pat nutautinimo grėsmė (dėl spartėjusios rusifikacijos)²³. Lietuvos paveikslas kūrė neapsiėję be informacinio uždarmo - tam tikrų žinių nuslėpimo išoriniam pasauliui, taip pat izoliuojant ir savo teritoriją nuo didelės dalies informacijos. Gerą vidinės izoliacijos pavyzdį pateikia E. Finkelšteinas pasakodamas epizodą iš Lietuvos gyvenimo - kuomet kaimyniniame Minske vyko specializuota amerikiečių paroda “Technika ir butai JAV”, visos organizacijos ir įstaigos gavo nurodymą iš

15 Atsakymas V. Trumpai//*Akiračiai*. 1976m. Nr.5. P. 7.

16 A. Štromas. Laisvės horizontai. V., 2001. P. 35-110.

17 E. Finkelšteinas. Senos viltys ir nauji dvelkimai nūdienėj Lietuvoj//*Akiračiai*. 1977m. Nr. 6. P. 9-10

18 K. Žeimis. Nusovietintos Lietuvos problemos//*Akiračiai*. 1978m. Nr.8. P.4.

19 Z. V. Rekašius. Žvilgsnis į Lietuvą//*Akiračiai*. 1975m. Nr.2. P. 12-13

20 Z. V. Rekašius. Žvilgsnis į Lietuvą//*Akiračiai*. 1977m. nr. 5 p.15.

21 Z. V. Rekašius. Žvilgsnis į Lietuvą//*Akiračiai*. 1977m. Nr.5. p.14.

22 Z. V. Rekašius. Ką rodo 1979m. gyventojų surašymas Pabaltijo respublikose//*Akiračiai*. 1979m. Nr.9. P. 13-15.

23 A. Tautvydas. Lietuviai ir rusų kalba//*Akiračiai*. 1976m. Nr.5. P.1.

valdžios atšaukti visas planuotas keliones į Minską tomis dienomis, motyvuojant gripo epidemija.²⁴ Sovietinis pilietis, pasak H. Žemelio, buvo ne tik kad buvo izoliuotas nuo pasaulio žinių, bet “jis yra ir aklinai uždarytas narve - jam išvažiuoti į užsienį – beveik nepasiekiamo svajonė.”²⁵

1956m. Vengriją apleidęs poetas surimavo:

„Mes ne herojai,
mes egzilai.
Herojai pasiliko...”²⁶

Išėivijoje sutinkama tautiečio definicija daugiau ar mažiau buvo politizuota. Atsiribojant nuo grynai humaniškų motyvų (užuojautos, abipusio supratimo), lietuviai, likę okupuotoje Lietuvoje buvo vertinami per antikomunizmo (dažnai net fanatiško) prizmę. Tuo pačiu pagrindu spaudoje buvo užsipuolami lituanistiniai vadovėliai (kaip propagandiniai), išėivių jaunimo privačios ekskursijos į Lietuvą, Vilniuje organizuojami lituanistikos kursai, lietuviški filmai ir pan.²⁷ Tokia fobiška “visko kas lietuviška” atmetimo reakcija, grįsta argumentais, jog bet koks bendradarbiavimas tik pagreitintų Lietuvos okupacijos įteisinimą, buvo sąlygota jau minėto antikomunistinio vertinimo kriterijaus, dažniau naudojamo tų išėivių tarpe, kurie nepalaikė ryšių su Lietuva. Atsiribojimas nuo lietuviybės pasitelkus antisovietizmo programą, taip pat įgalina daryti atitinkamas išvadas – okupantas ir lietuvis lyg ir sutapatinami: „Išėivijoje dažnas vis dar neskiria okupanto nuo lietuvių, o rodančių režimui tam tikro lojalumo – nuo komunistų“.²⁸ Visi “laimingi sovietiniai piliečiai”, neskiriant konformistinės, privilegijuotos klasės atstovų nuo eilinio LTSR piliečio, šioje vietoje paverčiami monolitu “susitepusiųjų”.

T. Remeikis rašo: „Lietuvis, kuris nori pasilikti gyventi savame krašte, o savo išėiviams broliams ką nors vertingo pateikti, susiduria su išėivijos politine siena“.²⁹ Patys išėiviai teigia, jog išėivijos spauda įsivarė savotišką kompleksą – ėmė varžytis spausdinti žinutes, pranešančias apie svečių iš Lietuvos koncertus, parodas ar paskaitas, vengdama minėti išėivių apsilankymus tėvynėje, lyg bijodama ką nors sukompromituoti.³⁰

Kitokia, ne tokia radikali bei paviršutiniška nuostata, griežtai atskirdama okupacinę Lietuvos valdžią nuo „likusiųjų“ tautiečių, savo “brolių lietuvių”, nesivadovavo politizuota interpretavimo schema, o atvirksičiai, racionaliai pagrįsdama savo pasirinkimą, kūrė teigiamą ryšių su Lietuva vaizdą. Lietuvis – kolaboranto sąvoka keičiasi į lietuvių-brolių, netgi lietuvių-aukos definicijas, o reabilitacijos ieškoma biologiniame faktoriuje – kiekvienas norėdamas išlikti, turėjo priversti save paklusti, integruotis į krašto valdymą, kas neretai pareikalavo narystės komunistų partijoje. Atsisakęs tai daryti likusysis beveik neabejotinai būtų pasmerktas nuožmesniam fizinio ar dvasinio identiteto naikinimui.³¹ Toks pasirinkimas, žinoma, turėjo savo kainą – “homo sovieticus” formacija po truputį vyko. Tai puikiai parodo tas pats T. Remeikis, apibūdindamas politinę lietuvių sąmonę kaip eilę elementų, remiančių esamą santvarką: “neautoritarinės politinės santvarkos išgyvenimo ir patirties trūkumas; polinkis pasitikėti stipriu valdovu, o ne konstituciniais bei teisiniais valdovų apribojimais; netvarkos baimė; inteligentijos ir masių nepasitikėjimas vieni kitais; valstybės ir visuomenės sutapatinimas; hierarchinės politinės organizacijos pabrėžimas; autonominių visuomenės atsparų prieš valdžią nebuvimas, ir t.t. Visa tai sudaro atsparą partinei – biurokratinei diktatūrai.”³² Sekančiomis sovietizacijos pasekmėmis įvardijamos neigiamas darbo kultūros suvokimas, ypač tarnautojų, biurokratinių pareigūnų tarpe: “lietuvis administratorius nė kiek nemažiau už nelietuvių susirūpinęs savo labu ir abejingas visuomeniniams reikalams. Biurokratizmas, kyšininkavimas, abejingumas klesti, kaip ir pirma, o pastorėjo tik demagogijos, veidmainystės ir melo sluoksnis, kuriuo bandoma visa tai uždengti.”³³ Išėiviai apsilankę Lietuvoje plika akimi fiksavo negatyvią psicho-emocinę būseną – “minią be

24 E. Finkelšteinas. Senos viltys ir nauji dvelkimai nūdienė Lietuvoj//*Akiračiai*. 1977m. Nr. 6. P.10.

25 H. Žemelis. Ten, kur nesimato šypsnių ir nėra šeimininko//*Akiračiai*. 1975m. Nr.2. P. 9

26 S. Garšva. Keikiu likimą ir ilgiuosi Vilniaus//*Akiračiai*. 1977m. Nr.2. P.2.

27 T. Remeikis. Kai laisvės atsižadama laisva valia//*Akiračiai*. 1977m. Nr. 7. P.1.

28 K. Žeimis. Kas mus jungia ir kas skiria//*Akiračiai*. 1979m. Nr. 7. P.1.

29 T. Remeikis. Kai laisvės atsižadama laisva valia//*Akiračiai*. 1977m. Nr.7. P.7.

30 Z. V. Rekašius. Naujos kultūrinių ryšių kliūtys//*Akiračiai*. 1979m. Nr.5. P.1.

31 K. Žeimis. Kas mus jungia...P.1.

32 T. Remeikis. Disidentų sąjūdis ir laisvės perspektyvos//*Akiračiai*. 1978m. Nr.4. P.9.

33 E. Finkelšteinas. Senos viltys ir nauji dvelkimai nūdienė Lietuvoj//*Akiračiai*. 1977m. Nr.6. P. 10.

šypsniū". Apatija (religijai taip pat), nuolatinis susirūpinimas bei savęs slopinimas – eilinio Lietuvos piliečio apibūdinimai.

Nors paminėtos mentalinės kategorijos grėsė "homo sovieticus" tipo suformavimui, tačiau taipogi akivaizdžiai fiksuojama, jog "pasilikęs lietuvis" buvo susipratęs tautiškai,³⁴ V. Rastenis pasiremdamas A. Štromo išvalgomis jam antrina: "gyvoji lietuvių masė Lietuvoje sąmoningai ar bent instinktyviai stengiasi "konservuotis", tai yra, atspariai laikytis prieš lietuvių anihiliacijos kėslų spaudimą ir išlikti tvirtais lietuvišais"³⁵. Likusieji kalbėjo lietuvių kalba – "(...) kalba praktiškai yra vienintelis jų ginklas, lietuviai stengiasi ją išnaudoti ko efektingiausiai",³⁶ buvo nusiteikę antisovietiška, taipogi antirusiškai jau vien dėl to, kad jautėsi esą kultūriškai pranašesni: "Neapykanta rusams didelė ir galima sakyti visuotinė ir ne vien dėl to, kad rusai yra šių kraštų okupantai, bet dėl to, kad lietuvis, latvis ir estas jaučiasi kultūriškai ir medžiaginiai aukščiau stovįs už rusą"³⁷. Primenama ir tylioji rezistencija, kuomet Lietuvos gyventojai, kiek leido jų galimybės savo kasdieniniu darbu, pasiaukojimu statė „rytojaus Lietuvą“, tikėdamiesi, jog vieną dieną ir jai išmuš laisvės valanda.³⁸

Visi išvardinti pastebėjimai, nuomonės apie likusiuosius Lietuvoje, išlaiko savotišką – nevisiško supratimo – jausmą. Vertinimai, dažniausiai daromi neįkomponuojant į vertinimo sistemą svarbaus faktoriaus – gausiai komplikuotų gyvenimo sąlygų - neleido užčiuopti tam tikrų plonybių tarpusavio supratime. "(...)vertinant nuotaikas, laikyseną rusų atžvilgiu, jų tautinius siekius, viltis, nusivylimus ir apatiją – reikia neišleisti iš akių tų skaudžių pamokų, už kurias jie patys (o ne mes ar kiti) turėjo skaudžiai apmokėti." pabrėžė H. Žemelis po apsilankymo Lietuvoje.³⁹

Toliau plėtojant santykio su paliktaisiais Lietuvoje problemos nagrinėjimą, reikėtų kiek sustoti prie disidentinio judėjimo, išibėgėjusio krašte aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Išeivijoje susidomėjimas juo pakilo to pačio dešimtmečio antroje pusėje, kuomet, sukėlęs politinę sensaciją, JAV prezidentas Karteris pradėjo susirašinėti su vienu iškiliausių rusų disidentų – A. Sacharovu.⁴⁰

"Tauta Lietuvoje yra daugiau subrendusi negu išeivija" – rašė K. Drunga.⁴¹ Tvirtos tautos įvaizdis, atsveriantis beįsivyrąjančias beviltiškumo nuotaikas (dėl išlaisvinimo/išsilaisvinimo kovos stagnatoriškos būsenos), esmingiausiai atsiskleidžia požiūryje į opoziciją sovietinei valdžiai Lietuvoje.

1978m. VLIKo seime išsakytas teiginys, skirtas disidentams Lietuvoje patvirtino jų moralinę teisę į veiklą ir įvardijo procesą kaip „geriausią ir nepriekaištingiausią kelią į laisvėjimą“. Laikant sąjūdį netolimo sovietinės imperijos kracho pranašu, buvo eskaluojami jo tvirti pagrindai bei užmojis.⁴² Daug dėmesio susilaukė „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika“, kaip savotiškas modelis ne tik Lietuvai, bet ir kitiems tautiniam – religiniams sąjūdziams Sovietų Sąjungos teritorijoje.⁴³

Išskiriant pavienių asmenų (pvz. R. Kalanta) disidentinę - ekstremistinę veiklą Lietuvoje, buvo atvirai džiaugiamasi tokiais nacionalizmo, galbūt netgi labiau – antirusiškumo, antikomunizmo, ekscesais, tuo tarpu nepagalvojant apie jų realią naudą bei pasekmes Lietuvai.

Vienakryptis "geriečių" kategorijos formavimas susilaukė korekcijos pačioje išeivijoje. Be jokios abejonės, disidentinio pobūdžio apraiškos krašte buvo traktuojamos kaip nacionalinio potencialo egzistencija, kas, iš esmės, iliustravo toli gražu ne galutinę lojalumo valdžiai stadiją, ir tai jau buvo tam tikra vilties kibirkštėlė. Tačiau tokio veikimo rezultatai dalį išeivių jaudino ne mažiau, nei džiugino. T. Remeikis, vertindamas lietuviškojo pagrindžio spaudą teigė, jog bekompromisinis principingumas bei moralinis- teisinis absoliutizmas ne visuomet tautai gali būti naudingi: "Žmonija būtų seniai save susinaikinusi, jei būtų vadovavusis moraliniais imperatyvais. Politika turi savo kriterijus ir savo imperatyvus. Ji gali nustatyti

34 Lietuvoje truputį nustebau//*Akiračiai*. 1975m. Nr. 2. P.7.

35 V. Rastenis. Nesitikėkite, nes apsilvilsite//*Akiračiai*. 1976m. Nr. 1. P. 4.

36 E. Finkelšteinas. Senos viltys ir nauji dvelkimai nūdienėj Lietuvoj//*Akiračiai*. 1977m. Nr. 6. P.9.

37 H. Žemelis. Ten, kur nesimato šypsniū ir nėra šeiminko//*Akiračiai*. 1975m. Nr.2. P.8.

38 S. Garšva. Keikiu likimą ir ilgiosi Vilniaus//*Akiračiai*. 1977m. Nr.2. P. 2.

39 H. Žemelis. Ten, kur nesimato ...

40 B. Raila. Dramblys, vorai ir musės//*Akiračiai*. 1977m. Nr.3. P. 12.

41 Diskusijos dalyvio K. Drungos žodžiai straipsnyje: Esminiai klausimai//*Akiračiai*. 1978m. Nr.10 P.4.

42 T. Venclova. Žmogaus teisės ir Helsinkio susitarimai//*Akiračiai*. 1979m. Nr.2. p.6.

43 Pokalbis su profesoriumi Peteriu Reddaway//*Akiračiai*. 1976m. Nr.5. P.4

prioritetus, visai skirtingus nuo teisės ir moralės reikalavimų. Pavyzdžiui, virš moralinio principingumo yra paprastas biologinio išlikimo imperatyvas, ir t.t.”⁴⁴

8-tame dešimtmetyje pasinaudojo galimybe atsirasti dar viena “kategorija” – lietuviai-emigrantai. Dažniausiai jiems priklausė išskirtinai gabūs Lietuvos menininkai, rašytojai, visuomenininkai, kurie, negaudami pakankamai laisvės reikšti nuosavoms mintims, nutarė pasitraukti į vakarus. Tokius perbėgėlius lietuviškoji emigracija sutikdavo entuziastingai, negailėdama aplodismentų bei visokeriopos paramos. Taip nutikdavo todėl, kad dažnai vertinimo kriterijus ir šioje situacijoje buvo antikomunistinė laikysena, ką emigrantai iš esmės ir atvaizdavo (jeigu pabėgo tai tik nuo komunizmo). Tačiau V. Trumpa, rašydamas laišką dar nespėjusiam emigruoti T. Venclovai, kitu kampu žvilgtelėjo į problemą – jis išpėjo T.Venclovą dėl galimų negatyvių išeiviško gyvenimo padarinių.⁴⁵ Dabar svarbus akcentas buvo dedamas vertinant naująją emigraciją tautiniu požiūriu – naudingas ar žalingas Lietuvai toks reiškinys?⁴⁶ Kas tai, egoistinių poreikių tenkinimas (motyvuojant materialinės gerovės, minties laisvės ar kt. siekiamybėmis), ar režimo aukos vienintelis išeities taškas? Z. V. Rekašius savo straipsnyje siūlė tokią naujosios emigracijos kaip reiškinio vertinimo poziciją: „(...) tautiškai sąmoninga išeivija turėtų visų pirma, įvertinti ir moraliai remti tuos, kurie, liaudies dainos žodžiais tariant, lieka vargelio vargti. Gi mes, džiaugdamesi ir krykštaudami dėl kiekvieno kad ir politiniai motyvuoto pasitraukimo iš Lietuvos, turėtume pagalvoti apie šitokios neišmintingos laikysenos galimas demoralizuojančias pasekmes pasiliekančiųjų tėvynėje tarpe“.⁴⁷

Išvados

1. Išeivių galvojimus apie Lietuvą sąlyginai galima skirstyti pagal ryšių su kraštu poziciją. Konservatyvesni išeivijos sluoksniai žvelgiama į tėvynę taikė politizuotą vertinimo prizmę, todėl jų nuomonė buvo daugiau subjektyvi, įtakota jų pačių psicho-emocinio patyrimo. Liberaliosios pakraipos atstovai, pasisakę už ryšių su Lietuva palaikymą buvo geriau informuoti, ir atstovavo labiau protu, nei emocijomis pamatuotą, požiūriu į Lietuvą formavimą.
2. Požiūrį į likusiuosius koregavo aštuntajame dešimtmetyje pasirodžiusi naujoji emigrantų banga, įnešusi naujų optimistinių vėjų į išeivių pasaulį.
3. Išlavinus būdus ir priemones, kurių pagalba buvo galima suprasti sovietinės sistemos ypatumus, išeivijos politiniai sluoksniai stebėjo komunistinio režimo Sovietų Sąjungoje laikotarpį, ieškodami silpnų vietų politinėje, ekonominėje, socialinėje ar kt. srityse, kad būtų galima konstatuoti, jog totalitarinė valstybė neteko turėtos galios, o kartu fiksavo ir vertino kiekvieną nacionalinio revoliucinio potencialo apraišką Lietuvoje.
4. Svarstant išeivio ir likusiojo Lietuvoje santykį vyravo diskusinė atmosfera, lietuvių-kolaboranto ir lietuvių-brolio definicijos konkuravo tarpusavyje, bandant apibrėžti lietuvių politinės sąmonės kokybę. Tuo pačiu buvo stebimas “homo sovieticus” mentaliteto vystymasis sovietinėje visuomenėje.

Literatūra

1. *Amerikos Lietuvių Taryba*. Chicago, 1971.
2. Dapkutė D. *Lietuvių išeivijos liberaliosios srovės genezė*. Vilnius, 2002.
3. Štromas A. *Laisvės horizontai*. Vilnius, 2001.

Publikuoti šaltiniai

1. Atsakymas V. Trumpai//*Akiračiai*. 1976m. Nr.5. P. 7
2. Daugvydas A. Netrukdykime jaunimo bendravimo//*Akiračiai*. 1975m. Nr.9. P. 11.
3. Esminiai klausimai//*Akiračiai*. 1978m. Nr.10. P.4
4. Finkelšteinas E. Senos viltys ir nauji dvelkimai nūdienėj Lietuvoj//*Akiračiai*. 1977m. Nr. 6. P. 9-10.
5. Garšva S. Keikiu likimą ir ilgiuosi Vilniaus//*Akiračiai*. 1977m. Nr.2. P.2.
6. Lietuvoje truputį nustebau//*Akiračiai*. 1975m. Nr. 2. P.7.

44 T. Remeikis. Sekuliarinio liberalizmo balsas//*Akiračiai*. 1980m. Nr. 6

45 V. Trumpa. Atviras laiškas Tomui Venclovai//*Akiračiai*. 1976m. Nr. 2. P. 4.

46 Esminiai klausimai//*Akiračiai*. 1978m. Nr.10. P.4.

47 Z. V. Rekašius. Naujoji emigracija iš Lietuvos//*Akiračiai*. 1976m. Nr.8. P.15.

7. Palaidoti draudimai//*Akiračiai*. 1975m. Nr.1. P.1.
8. Po dešimties metų – „Akiračių“ prasmė//*Akiračiai*. 1978m, Nr.9. P.14
9. Pokalbis su profesoriumi Peteriu Reddaway//*Akiračiai*. 1976m. Nr.5. P.4.
10. Raila B. Dramblys, vorai ir musės//*Akiračiai*. 1977m. Nr.3. P. 12.
11. Rastenis V. Keliauninko liežuvis//*Akiračiai*. 1976m. Nr.8. P. 11
12. Rastenis V. Nesitikėkite, nes apsvilsite//*Akiračiai*. 1976m. Nr.1. P. 4.
13. Rastenis V.. Atšipusiais kardais žvanginimas//*Akiračiai*. 1975m. Nr. 4. P. 10.
14. Rekašius Z.V. Žvilgsnis į Lietuvą//*Akiračiai*. 1975m. Nr.2. P. 12-13.
15. Rekašius Z.V. Naujoji emigracija iš Lietuvos//*Akiračiai*. 1976m. Nr.8. P.15.
16. Rekašius Z.V. Naujos kultūrinių ryšių kliūtys//*Akiračiai*. 1979m. Nr.5. P.1.
17. Rekašius Z.V. Žvilgsnis į Lietuvą//*Akiračiai*. 1977m. Nr.5. p.14 – 15.
18. Rekašius Z.V. Ką rodo 1979m. gyventojų surašymas Pabaltijo respublikose//*Akiračiai*. 1979m. Nr.9. P. 13-15.
19. Remeikis T. Disidentų sąjūdis ir laisvės perspektyvos//*Akiračiai*. 1978m. Nr.4. P.9.
20. Remeikis T. Sekuliarinio liberalizmo balsas//*Akiračiai*. 1980m. Nr. 1;6;7;9.
21. Remeikis T. Kai laisvės atsižadama laisva valia//*Akiračiai*. 1977m. Nr.7. P.7.
22. Tautvydas A. Lietuviai ir rusų kalba//*Akiračiai*. 1976m. Nr.5. P.1; 16.
23. Trumpa V. Atviras laiškas Tomui Venclovai//*Akiračiai*. 1976m. Nr. 2. P. 4.
24. Vaišnienė E. Kam tarnauja neteisybė?//*Akiračiai*. 1975m. Nr.6. P.1,14.
25. Venclova T. Žmogaus teisės ir Helsinkio susitarimai//*Akiračiai*. 1979m. Nr.2. P.6.
26. Žeimis K. Lietuvos sienų klausimas//*Akiračiai*. 1979m. Nr.1. P.4.
27. Žeimis K. Kas mus jungia ir kas skiria//*Akiračiai*. 1979m. Nr. 7. P.1
28. Žeimis K.. Nusovietintos Lietuvos problemos//*Akiračiai*. 1978m. Nr.8. P.4.
29. Žeimis K. Talka tautai ir valstybei//*Akiračiai*. 1980m. Nr.1. P.1.
30. Žemelis H.Ten, kur nesimato šypsniio ir nėra šeimininko//*Akiračiai*. 1975m. Nr.2. P. 9.